

ŞAPKA İNKİLÂBININ SOSYAL VE EKONOMİK YÖNÜ DESTEKLER VE KÖSTEKLER

Fahri SAKAL*

ÖZET

Şapka İnkılâbı, Atatürk'ün günlük hayatı en yakından etkileyen icraatlarından biridir. Doğrudan dinle alakası bulunmamasına rağmen, fes Müslümanlığın simgesi gibi görülmüş ve bu sebepten bu reform hareketine karşı çıkışlar olmuştur. Ayrıca siyasi, ekonomik ve kültürel sebeplerle de bu karşı çıkışlara katılanlar oluyordu. Dolayısıyla halkın sosyal, psikolojik ve ekonomik hassasiyetlerinin dikkate alınması ve sosyal psikolojinin verilerine göre hareket edilmesi gerekiyordu. Bu süreçte birçok isyan çıkmış, bazı olaylar da boş yere isyana dönüştürülmüştür. Atatürk'ün halkı şapkaya alıştırmak için yaptığı yurt gezilerinin benzeri faaliyetleri diğer yönetici elit yapmamış, halk bir sosyal varlık olarak değerlendirilmemiştir. Bunlar yapılsaydı, inkılâp esnasında Atatürk'ün işi daha kolay olabilirdi.

Anahtar kelimeler: Fes, Şapka İnkılâbı, Atatürk İnkılâpları, Kemal Atatürk.

THE SOCIAL ASPECT OF THE COMPULSORY HAT WEARING (HAT EVOLUTION)

ABSTRACT

The hat revolution was one of the most significant acts of Atatürk affecting daily life of the Turkish society. Although there was no connection with religion, “fes” had been seen by the society as a symbol of being a Muslim. As a result of it, there was some opposition against the compulsory hat wearing.

Some opponents were led by political, economic and cultural motives which had not been observed and not taken into account by the administration. As a result, serious revolts broke out and many considerably simple events turned to be rebellion. In addition, the other leading figures of the administration could not carry out similar campaign such as touring the country wearing hat that might have people accepted the hat. If the administration had considered the society as a social existence the reform period could have been much easier for Atatürk

Key words: Fez, Hat Revolution, the Revolutions of Atatürk, Kemal Atatürk.

Türkler, Orta Asya'da İslam öncesi ve İslamî dönemlerde iki farklı medeniyet dairesinde yaşadıkları gibi, Orta Doğu'ya göç edince de önce İslam sonra da Batı uygarlıklarını benimsemişlerdir. Her medeniyet değişimi toplumsal dokuda ve zihniyetler sahasında farklılıkları ve eski yeni kavgalarını da beraberinde getirmiştir. Bunlardan biri, kılık-kıyafet ve onun bir parçası olan şapkanın devlet politikası olarak giyilmesine karar verilmesidir. Bir toplumsal değişim olayında, değiştirilmesi söz konusu olan kurum, zihniyet ve değerlerin varlık sebeplerinden biri veya bazıları dinî (kutsal) kaynaklardan besleniyorsa veya kitlelerce böyle algılanıyorsa, o sahada değişim hem güç olur, hem de ciddi sorunlar doğurabilir. Zira burada söz konusu olan şey, sosyal psikolojinin ilgi alanına giren ve insanların hem toplumsal ve kültürel değerlerinden, hem de dinî, ruhî ve ahlakî etkenlerden kaynaklanan hassas bir durumla ilgilidir. Bu sosyo-psikolojik sorunlar karşısında kitleleri anlamak ve yol haritasını onların değer yargılarıyla paralel istikamette örneklerle doldurmak başarı için gerekli şartların en başında gelmektedir. Özellikle sivil -veya değil- toplum kuruluşlarına sahip bulunan kitleler söz konusu olunca, bu gerekliliklere anlatıldığı üzere uyulmazsa, yapılmak istenen reformlar başarısızlıkla sonuçlanabilir. İşte böyle hallerde bir değişim/dönüşüm hareketini başarabilmek için sivil ve asker kamu gücünü kullanarak “*mecburi kültür değişimleri*”¹ yapmak, yani zora başvurmak durumunda kalırsınız.

* YARD. DOÇ. DR. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

¹ Bu ifade bilindiği gibi Mümtaz Turhan'a aittir. O son yüzyıldaki değişimleri böyle adlandırmıştır. Bkz. **Kültür Değişimleri**, MEB, Ankara 1976. Aslında Rusya'daki Büyük Petro örneğinden Japonların Meiji reformuna kadar doğu reformlarında benzer kaderi bütün toplumlar ve onların devrimcileri daima yaşamıştır.

Türkiye’de Atatürk’ün önderliğinde yapılan inkılâpların çoğunda, az veya çok, bu tarz engellerle karşılaşmış olduğu bilinmektedir. Bunların içinde en önemsizi gibi görülen, ama uğrunda en çok kıyamet koparılmak istenen de şapka inkılâbıdır. Bilindiği gibi sarık ve fes tarih içinde dinî ve tarihî bir sembol haline getirilmiştir. Hatta sarıklı mezar taşları bile vardır ve adeta öbür dünyada müminin imanının bekçisi gibi mezarı beklemektedir. Sarık bu haliyle batılıdan farklı olmanın ve alnını engelsizce secdeye götürebilmenin bir ifadesi, diğer bir söyleyiş ile Allaha kulluğun bütün açıklığı ile ilanı olarak kabul edilmiştir.² Bu gerçekten hassas ve dini açıdan çok kolayca saptırılacak ve istismar edilebilecek bir konuydu. Zira yüz yıl kadar önce II. Mahmud’a ve fese direnenler ve sultanı yaptığı dönüşümlerden dolayı “*gâvur padişah*”³ olarak adlandıranlar, şimdi de fesi şapkaya karşı İslam’ın sembolü olarak benimsiyorlardı. İşte buradaki durum bazılarının sandığı gibi basit bir şekilde, dinin ve kutsal duyguların politikaya alet edilmesi değildir. Yıllardır cephelerde savaşırken veya hayatın diğer saha ve safhalarında şapkahlıların feslilere, feslilerin de şapkahlılara tavrını göre göre insanlar kendilerini bu başlıkların biriyle, düşmanlarını da diğeriyle aynileştirmiştir⁴. Türkiye’de batılılaşma dönemlerinin en çok tartışılan konularından birisi de malum olduğu üzere *alafrangaliktir*. Edebiyata da konu olan, romanlarda ve hikâyelerde sık sık batılılaşmayı kabul edenlerce bile hicvedilebilen⁵ bu tavrı benimseyenlerin alamet-i farikalarından biri hep şapka olmuştur. Osmanlı’nın son döneminde görülen batıcı hareketin programında da fesin “*kâmilan def edilip*” yerine yeni bir serpuşun kabul edileceği üzerinde durulmuştu⁶. Cumhuriyet Dönemi’nin en samimi Atatürkçülerinden biri olan Falih Rıfki Atay’ın anılarında da şapka benzer çağrışımlarıyla yer almıştır. Çocuk Falih Rıfki’nin büyüdüğüde hatırladıkları: Eve gelen bir gayri Müslim doktorun şapkasına acayip bir nesne gibi bakıp, parmağı ile dokunup dokunmama hususunda bile karar veremediği, evdeki “*pek Müslüman besleme*”nin o şapkanın temas ettiği yerleri tekrar tekrar nasıl sildiği, o zamanın toplumunda “*gâvurların*” üç sınıfa ayrıldığı ve en aşağıdaki, en kötüsünün “şapkalı gâvur” diye adlandırıldığı gibi bugün bize çok acayip gelen anılardır.⁷

Devrin bir aydını ve devlet adamı olarak bu tür anılara sahip olduğunu sandığımız⁸ Gazi M. Kemal, 23 Ağustos 1925 tarihinde çıktığı yurt gezisinde, Kastamonu, İnebolu ve Çankırı’da halka şapka hakkında konuşmalar yaparak, kitleleri sosyo psikolojik açıdan bu fikre alıştırmaya çalışmıştır.

² Bernard LEWIS, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, T.T.K. Yay, Ankara, 1984, s. 266.

³ Sultan II. Mahmut yaptığı reformlar konusunda kimi aydınlar tarafından olumlu görülmuş ve desteklenmiştir. Bunlar biliniyor. Ancak bazı aydınlar Sultanı halkın sosyo-psikolojik bir bütün olduğunu dikkate almamış olmakla, bu hususta çok eleştirilecek icraatlar yapmış olmakla suçlanmışlardır. Bak. Taner Timur, **Osmanlı Çalışmaları**, İmge Kitapevi, Ankara, 1996, s. 119–180; Tuncer Baykara, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı**, Akademi Kitapevi, İzmir, 1992, s. 60–63, 101–108.

⁴ Buna iyi bir örnek: Genç bir subay iken Mustafa Kemal Fransa’da Picardi Harp Oyunlarına katılmış ve Fransız kurmaylarını hayran bırakan başarılar göstermiştir. Ancak bir Fransız dostu, başında o fes olduğu müddetçe, ne kadar başarılı da olsa gereken saygıyı göremeyeceğini söylemiş(!), hatta trenle Fransa’ya giderken Belgrat istasyonunda Sırp çocukları yanındaki arkadaşı Binbaşı Selahaddin Bey’in fesi ile dalga geçmişler, ancak buna rağmen Selahaddin Bey yine de fesini başından çıkarmamış! Burada bencil ve kendisini âlemin merkezi gören, kendisinden olmayanları Roma’nın “Barbarları” veya sömürgeci “sahip”lerin “yerli” uşakları gibi addeden küstah ve yabancıya tahammülsüz “dazlak” bir tavır da yok mudur? Gerçekten serpuşun dini olmaz. Bir gün fese, bir gün şapkaya din adına karşı çıkanlar yanlış yoldaydılar; ama serpuşun dini olmaması gerektiği gibi, medeniyeti de olmamalıydı ve olmamalıdır. Aksi halde medeniyet denen şey dinlerden daha az hoşgörülü olduğunu, en azından dinler kadar kendisinin de müsamahasız olduğunu ilan etmiş olmaktadır. Fransızlar veya diğer öyle düşünenler de bizim “gericiler” gibi yanlış anlayışta değil miydiler? Burada bir batılı hoşgörüsüzlüğü vardır ve onu biz medeniyetin somut ve tartışılmaz ilkesi olarak değerlendirmemeliyiz. Başında fes, Hindu türbanı veya sarık bulunan bir komutanın askerleri savaşamaz mıydı? Böyle birileri bilim yapamaz mıydı?

⁵ Bu konuyu inceleyen çok sayıda araştırmacının çalışmaları vardır. Bunlara örnek : Şerif Mardin, “Tanzimat’tan Sonra Aşırı Batılılaşma”, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yay, İst., 1991, s. 23-81.

⁶ Peyami Safa, **Türk İnkılâbına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, İst, 1990, s.57.

⁷ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İst.1998, s. 429–435.

⁸ Aslında bu anılardan birini biliyoruz. 4. Notta bu anılardan biri anlatılmaktadır.

Gazi o yöredeki konuşmalarında⁹ meselenin hem medeniyet, hem estetik(“*altı kaval üstü şişhane*” benzetmesi!), hem ekonomik, hem de kültürel ve dini boyutlarını izah ederek ilk mesajlarını vermişti. Atatürk’ün sonraki yıllarda da bu konuda halkı ikna edici, şapkayı sevdirici ve benimsetici tavır ve konuşmalarını biliyoruz. Hatta aşağıda anlatılacağı üzere Diyanet İşleri Başkanlığının şapkanın dinen mahsurlu olmadığına dair fetvası da Gazi Paşa’nın oluru ve tavsiyesi üzerine alınmıştı.

Ancak O, halkı sadece böyle metotlarla ikna ederek bütün meselenin halledilemeyeceğini de biliyor ve şapkayı kabul ettirmek için “*gerekirse bazı kurbanlar verileceğini*”, ayrıca “*milleti sevk ve idare edenlerin mesnedi*”nin ordu olduğunu da hatırlatmak gereğini duyuyordu¹⁰.

Paşa’nın bu gezi boyunca söylediği sözler ve davranışları basın yoluyla Ankara’ya ulaşır ulaşmaz orada derhal şapkaya uyum hazırlıkları başlatılmıştır. Nitekim Gazi Paşa 1 Eylül’de Ankara’ya dönünce kendisini karşılayanların hepsi şapkalarını takınmışlardı. Hatta **Vakit** gazetesi muhabirini şapka taktığı için hapse atmaya çalışan Ankara İstiklal Mahkemesi başkanı ve Afyon Mebusu Ali Bey de karşılama merasimine şapkasıyla katılmıştı¹¹. Buradan anlıyoruz ki, şapka meselesi oldukça istismara açık bir manzara olarak görülmektedir.

Bu kamuoyu oluşturma çalışmaları şapkaya ilgiyi artırmış, ilerleyen günlerde şapka yapan ve satan yerlerin sayısı ve müşterileri birden artmıştı. Demek ki halk psikolojisine uygun hareket etmek yöneticilerin işlerini kolaylaştırıyordu. Aksi hareketlerin ise işleri zorlaştırdığını ve halkı isyana teşvik ettiğini aşağıda okuyacağız.

Böyle birçok çalışma sonunda halkı hazır hisseden hükümet, şapka giyimini nihayet kanunla meşrulaştırmaya karar verdi ve 16 Ekim 1925 tarihinde Konya mebusu Refik (Koraltan) Bey ve arkadaşlarının verdiği “*Şapka iktisası hakkında kanun*” teklifi Nurettin Paşa dışında pek muhalif çıkmayınca Mahmut Esat (Ad. Vekili), Ağaoğlu Ahmet, Rasih, Şükrü Kaya, Ragıp, Necati ve Hakkı Tarık Beylerin lehte konuşmalarından sonra 25 Kasım 1925 de kabul edildi.

Atatürk’ün halk psikolojisini hazırlama çalışmalarına rağmen elbette şapkaya bazı tepkiler de olmuştur¹². Bu tepkiler bir sosyal değişme/değiştirme olayı olan şapka inkılabına halkın, yani sosyal bünyenin yeterince hazır hale getirilmemesinden midir? Yoksa halkı bu değişime karşı direnmeye teşvik eden, “*karşı sosyal psikoloji*” oluşturan mihrakların varlığı ve etkisi mi söz konusudur? Biz her iki amilin de varlığına inanıyoruz. Çünkü muhalif güçlerin istismar edebileceği gelişmeler bir hayli çoktu. Milli Mücadeleye karşı yapılan isyanların ardında çok farklı sebep ve amillerin varlığını bugün biliyoruz. Kiminin ideolojisi veya dünya görüşü, kiminin de çıkarları isyana zemin hazırlıyordu. Ayrıca dünyanın en köklü kurumlarından Türk Hanlık ve Padişahlık geleneğini ve İslam Hilafetini kaldıran bir yönetim, asırlarca karizmatik devlet anlayışı içinde kendisini kulluğa layık gören¹³ bir halk tarafından ne kadar meşru sayılabilirdi.

İşte bu sebeplerden dolayı şapkaya karşı içeride ve dışarıda birçok aleyhte propaganda yapılmıştır. Nitekim Batı Trakya, Kıbrıs, Suriye ve İran gibi sınırların dışından hem Türkiye’ye, hem de kendi hükümetlerine bazı tepkilerin geldiğini biliyoruz. Bu sıralarda Van Hudut Kumandanlığından alınan bir şifreli telgraftan anlaşıldığına göre İranlı bazı “seyitler” şapkaya karşı halkı ayaklandırmaya çalışıyorlardı. Bunların etkisiyle Tebriz dolaylarında bazı olaylar çıkmış ve hükümetin şapkada ısrarı halinde İran tebaalılarının İngiliz uyruğuna geçecekleri tehdidi yapılmıştı. Demek ki, şapka sadece Türkiye’yi değil İran’ı da meşgul ediyordu. Bu olayların Türkiye’ye sıçramasından elbette

⁹ Bu konuşmalar ve gezi için bak. Mustafa Selim İmece, **Atatürk’ün Şapka Devriminde Kastamonu ve İnebolu Seyahatleri 1925**, Ankara, 1959.

¹⁰ Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, İst., 1998, s. 333-334; Kurul, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, (içinde) Nuri Köstüklü, “Sosyal Alanda Yapılan İnkılaplar”, A. A. M. Yayını, Ankara, 2002, s. 252-254.

¹¹ Aybars, 335.

¹² Aybars, 342–352; Bu tepkiler ayrıca diğer bazı eserlerde de anlatılmıştır. Bak. **Cumhuriyet Ansiklopedisi I**, YKY Yay. İst, 2002, s.73–74; Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, Ankara, 1972, s.150–156.

¹³ Türk kültüründe hâlâ insanların kendilerini “bende” veya “kul” diye takdimi bir incelik ve zarafet göstergesi sayılmaktadır. Bu şekil takdimlerde “kulunuz”, “bendeleri” veya “bendeniz” ifadelerini kullanmayı bir nezaket veya kültürülük ifadesi sanan kaç millet vardır, merak ediyoruz.

korkuluyordu. Zira bunlardan beş kişi ve bir Ermeni'nin bu maksatla Ağrı Dağı'na kadar geldiği bildirilmişti(24 Ekim 1928)¹⁴. Aynı şekilde aradan yıllar geçtiği halde, 10 Temmuz 1938 de Suriye taraflarında benzer tahrikler yaşandığını görüyoruz. Hatay'ın Bayır Bucak nahiyesinden köylüler, Suriye makamlarının kendilerine baskı yaptıklarını, şapka giymeyi, Latin harfleriyle kitap ve gazete okumayı ve Türkiye'de yaşamayı istemediklerine dair Arapça mazbataları zorla imzalattıklarını söylemişlerdir. Köylüler bu durum karşısında mal ve mülklerini bırakıp Türkiye'ye hicreti göze almışlardır.¹⁵ Bu bilgiler, Hatay'ın Anavatana katılmasından önceki olayları ve oradaki halkın durumunu ve özellikle şapka gibi konularda komşu ülkelerin – belki resmi politikaları olmamakla beraber – tavırlarını göstermesi açısından manidardır.

Bu kadar hassas bir dönemde içeride ve dışarıda vuku bulmuş ve daha vukuu muhtemel bazı olaylar söz konusu olduğundan, bilindiği gibi, Türkiye'de Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılmış ve İstiklal Mahkemeleri çalışmaya başlamıştı. Bu sırada hükümet, şapka inkılâbına karşı farklı, ikna edici ve zorlayıcı metotları kullanmak durumunda kaldığını hissediyordu. Görüldüğü kadarıyla başvuru tedbirler şunlardı:

1-Takrir-i Sükûn Kanunu'nun verdiği olağanüstü yetkiler kullanılmıştır.¹⁶

2-İstiklal Mahkemelerine şapka suçlarını yargılama ve idam cezası yetkileri verilmiştir.

3-Başta Atatürk olmak üzere yetkililer ve basın halkı şapka giymeye teşvik etmek için çalışmışlardır. Şapkanın dinle alakası olmadığı, aksine bir medeniyet göstergesi olduğu vurgulanmıştır.¹⁷

4-Diyanet İşleri Başkanlığının manevi gücünden fetva ve vaazlar yoluyla istifade edilmiştir.¹⁸

5-Halkı şapkaya alıştırmak için memurlara “*Elbise ve şapka avansı*” adı altında bir maaşlık mali destek verilmiştir.¹⁹

Gerçekten bütün bunlara rağmen yurdun birçok yöresinde şapkaya direnenler çıkmıştır. İskilipli Atif Hoca'nın daha önceden yazılmış bulunan “**Frenk Mukallitliği ve Şapka**” adlı risalesi²⁰ ve benzeri yayınlar, zaten karışık olan kafalarda ciddi endişeler meydana getirirken, şapkaya destek için yazılar da yazılmaktaydı²¹. İnsanların dinlerine göre kıyafet benimsedikleri ve asırlarca muharebelerde belli kıyafeti olanların birbirlerini öldürdükleri bir kültürel iklimin içinde yetişen nesiller dinî diye algıladıkları kıyafetlerinin medenî olmadığını söylemek ve onu terk edip medenî kıyafeti almasını telkin etmek her zaman tepki ile karşılanması muhtemel gelişmelerdendi. O zamanın insanları şapkayı misyonerlerin, tatlısu Frenklerinin, Levantenlerin, Türkiye'yi paylaşma planları yaptıklarına ve

¹⁴ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), **Bakanlar Kurulu Kararnameleri Katalogu (BKKK)**, no: 030,10/261.755.14

¹⁵ BCA, **BKKK**, 030. 10. / 224. 11,1.

¹⁶ Kemal Atatürk, **Nutuk II**, İst, 1981, s.895: “Bunu(şapka inkılâbını kastediyor), Takrir-i Sükûn Kanunu, cari olduğu zamanda yaptık. Bu kanun cari olmasaydı, yine yapacaktık. Fakat bunda kanunun meriyeti de suhulet-bahş oldu denirse, bu çok doğrudur.”

¹⁷ Batılı gözlemcilerden de bu doğrultuda yorumlamaların geldiği örnekler vardır. Bunun için bakz. Cemil Koçak, **Türk Alman İlişkileri 1923–1939**, TTK Bas. Ankara, 1991, s.16–17. Bu konuda bizi bilgilendiren kaynaklarımızdan biri şu yazıdır: “Almanya'nın Ankara Büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin Gözü ile Türkiye'nin Avrupalılaştırması: Şapka İnkılâbı” (Çev. Gülayşe Koçak), **Tarih ve Toplum**, S. 40, Nisan 1987, s. 6–7.

¹⁸ 2 Kasım 1925 tarihinde Diyanet İşleri Reisi Rıfat (Börekçi) şapkanın dinen mahsuru bulunmadığını teşkilatına ve kamuoyuna duyurmuştur. Bu konuda Diyanetten sadır olan fetva ve yazılar için 23.dipnota bakınız.

¹⁹ Aybars, 336. Bu yazıda şapka inkılâbının sosyal yönü anlatılmakta olduğundan, idari, hukuki ve askeri uygulamaları ihtiva eden ilk iki şıkka ait olaylara temas edilmemiştir. Esasen o kesim başta Aybars olmak üzere araştırmacılar tarafından yeterince değerlendirilmiştir.

²⁰ İskilipli Mehmet Atif, **Frenk Mukallitliği ve Şapka**, İst., 1340.

²¹ Süleyman Nazif'in şu eserinin adı bile meselenin ne kadar nazik bir durumda olduğunu gösteriyordu. Bak. S.Nazif, **İmana Tasallut: Şapka Meselesi**, İst., 1342/1926. Ünlü yazarımız bu eserinde İskilipli M. Atif'in adı geçen eserindeki tezlerini çürütmeye çalışmıştır. Bu iki görüşün mukayeseli bir özeti ve şapka konusundaki diğer kaynaklar hakkında bilgi için bakz. Selami Kılıç, “Şapka Meselesi ve Kılık Kıyafet İnkılâbı” **Atatürk Yolu**, C. 4, S.16, s.529–547. Mustafa Baydar, “Şapka Konusunda Atif Hoca Süleyman Nazif Çatışması” **Türk Dili**, Ankara, (1970), 23, 230,s.132–136.

azınlıkları bize karşı kışkırtıklarına inanılan ecnebi elçilerinin başlarında görmüşlerdi. Dolayısıyla şapkayı küfür aracı sayıyorlardı. Şapka “*haç*”ın, sarık ve fes ise “*hilâl*”in ve imanın çağrıştıracısı idi. Sözün özü, şapka, dinî olduğu kadar, dinle örülmüş tarihî hatıralardan, gaza ve cihat olaylarından da kaynaklanan emperyalizm karşıtı kültürden beslenen bir dirençle karşı karşıya idi.

Bütün bunlar gösteriyor ki, bu süreci insanlara doğru olarak anlatacak bir sosyal psikoloji yaklaşımı ile ciddi bir “*tenvir ve irşat*” faaliyeti gerekiyordu. Zira yukarıda anlatıldığı üzere, şapkanın temas ettiği yeri bile dezenfekte edercesine silen veya cephelerde mukateleye giriştiği “*ehl-i küfür*” ün bile en kötüsünü “*şapkalı gavur*” diye adlandıran bir cemiyetin sosyal psikolojisi ile karşı karşıya bulunuluyordu. Atatürk bu psikolojiyi dikkate almaya çalışmıştır. Bunu, saflarımızda savaşarak bizim bağımsızlığımıza katkıda bulunan bir Cezayirli aileye küçük bir sürgün karşılığı “şapka muafiyeti” vermesinden de anlıyoruz. Cezayirli Muhammed Rezki ve ailesi, şapka giymek istememişler, Atatürk bu isteklerini kabul etmiş, ancak yerleşmiş oldukları Antalya’dan -daha gözden uzak bir köşe olan Kozan’a nakledilmelerini emretmişti²².

Şapka inkılâbı denince bizde hep bu giysiye karşı olanlarla taraf olanların veya devlet güçlerinin kavgaları akla gelmektedir. Hâlbuki bunların dışında üçüncü bir grup daha vardır ki, onlar bu hengâmede türlü çıkarlar peşinde koşan istismarcılardır. Gümüşhaneli Süleyman oğlu Ahmet isimli bir şahsın, kendisinin “*şapka müfettişi*” olduğunu iddia ederek, Çorum ve Sungurlu köylerinde halktan çeşitli adlar altında “*ceza-yı nakdî*” aldığı, sonra kendisine katılan bazı kişilerle birlikte hükümet icraatlarını köylerde halka kötüler mahiyette konuşmalar yaptığı gibi sebeplerden dolayı İstiklal Mahkemesine verildiğini biliyoruz²³. Yurdun birçok yöresinde bu şekil fisiltı gazeteleri yolu ile “*şüyu’u vuku’undan beter*” haberler vatandaşın kulağına adeta karşı propaganda bombardımanı yapıyordu²⁴. Aynı şekilde bazı aydınların, mesela gazetecilerin de şapka aleyhinde halk arasında dedi kodu yaydığına dair de belgeler vardır. Yine Çorum dolaylarında Nazikter gazetesi sahibi Yusuf Niyazi de halk arasında iğtişaşa sebep olacak söz ve faaliyetleri yüzünden adli takibata uğramıştı²⁵. Şapka olayında birçok yöremizde benzer isyanlar veya kışkırtmalar olmuştur. Bunlar birçok kitapta ve yazıda anlatıldığı için geçiyoruz²⁶. Tabii halk arasında zaman zaman şapkayı ve idareyi destekleyen faaliyetler de görülmüştür. Birçok ilde ve ilçede şapka lehinde ve idareyi desteklemek için gösteriler yapılıyor ve ilgili kişi ve makamlara destek için telgraflar çekiliyordu. Bursa’da yapılan bir miting buna güzel bir örnekti. Bu gösteride şapkaya karşı olanlar ve onların “*harekât-ı irticakâraneleri*” tel’in edilmiş ve “*büyük münci ve dahi Gazi hazretlerine destek için “Türklük teyakkuz ve dikkate”* çağırılmıştır²⁷.

Görüldüğü gibi halkın bu konuda aydınlatılması gayet acil bir mesele olarak yönetimin karşısında duruyordu. Atatürk bunun için şapkasını eline alıp, kendisini daha önce hiç görmemiş olan ve ilk defa şapka ile görüp öylece kabulleneceklerini düşündüğü Kastamonuluların karşısına çıkmıştı. Ayrıca dini kurumların da halk üzerindeki etkinliğinden istifade yoluna gidilmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Rıfat(Börekeçi) henüz şapka kanunu çıkmadan 2 Kasım 1925 tarihinde şapka giymekte dini ve vicdani bir mahsur bulunmadığını kamuoyuna duyurmuştu. Aynı konu türlü vesilelerle kamuoyuna basın aracılığıyla veya teşkilata tamim yoluyla da bildirilmiştir.

Ancak şapka ile birlikte bazı problemler de görülmeye başlandı. Zira camilerde cemaate şapka ile namaz kılmaları açıkça söylenememiş, kenarlı şapkaların secdeye varmayı engellemesinden dolayı da şapkayı namazda takamayanlar baş açık kılmak zorunda kalmışlardı. Her şeye rağmen cemaatin

²² Hasan Bozkurt, “Hamili Kart Yakınımdır, şapka takmayabilir.” **Zaman** Gazetesi, 9 Ocak 2005.

²³ BCA, **BKKK**, 030.18.1.1/ 18.28.19. (Dâhiliye Vekilinden Başvekâlet-i Celileye, 20 Nisan 1926)

²⁴ Halk arasında, şapka aleyhinde yayılan şayialar ve İstiklal Mahkemelerince bu yolda idam edilen “hocaların” mağduriyetine dair dedikodular hayli çoktur.

²⁵ BCA, **BKKK**, 030.10../102.667.23.

²⁶ Arşivlerimizde bunlarla ilgili çok belge vardır. Birkaç örnek için bakz. BCA, **BKKK** 030,18. 1. 1./16. 71. 4; **BKKK** 030,18 01.01/ 16.69.1; **BKKK** 030.18.1.1/ 16.71.5

²⁷ BCA, **BKKK**, 30.10./ 102.667.6.

çoğu başlarına bez veya örgü işi takkeler giyerek namazlarını eda ediyorlardı. Bu da “yeknesaklığı bozduğu için”(!) hoş görülüyor, bütün cemaatin tek tip giyinmesi isteniyordu. Diyanet İşleri Reisi Rifat imzalı ve 3 Kanun-ı Sani 1926 tarihli bir tamim şöyle diyordu:²⁸ “Şapkanın badema bir kisve-i milliye ve medeniye olarak kabulü zaruri ve tabii olduğu gibi, eda-yı salât hükkamında da cevami-i şerifede telebbüsünde hiçbir mahsur-ı şer’i kalmamış²⁹ olduğu aşikâr bulunmasına nazaran esna-yı salâtta bazı kimselerin başları açık veya takye telebbüs suretiyle intizam-ı eşkâl ihlal edilmekte olduğundan bu hususta muhafaza-i yeknesakıyı temin edebilecek surette halkı tenvir etmeleri için...(vaizlere) genelge çıkarılmıştı. Burada açıkça uygulanması zor bir husus görülüyordu: Vaizler yeknesaklığı korumak için kimi açık başlı, kimi de takke ile namaz kılanları “tenvir” edeceklerdir. Ancak şapkanın “cevami-i şerifede telebbüsünde hiçbir mahsur-ı şer’i kalmamış olduğu aşikâr” bulunduğundan artık namazların şapka ile kılınması isteği kafalarda bazı şüpheler uyandırarak insanları kararsızlığa itiyordu. Cemaate bunu kabul ettirmek kabil olabilir miydi? Nitekim bu konuda yazışmalar sürmüş ve Marmaris müftüsü Abdullah’ın “istizah”ı bu konudaki soruları gündeme getirmiştir.³⁰ “Camilerde cemaatin cümlesi şapka ile kılmak suretiyle muhafaza-i yeknesakî temin edilmesi lüzumu anlaşılıyor. Ma’lûm-ı fazılaneleridir ki, kasket olursa kabil olur, fakat kenarlı şapka giyenler şapkanın vaziyetini ihlal etmemek için açık baş veya ceplerinde bulundukları takye ile eda-yı salâtı tercih ediyorlar ve bu zevata şapka ile kılmaları için edilecek nesayih ve tembihatın hiçbir tesiri olamayacağı ve ancak umumun baş açık olarak yeknesak kılmaları sureti telkin edilirse kabil olacağı cihetle bu babda istizah...(14 Kânunusani 1926).” diye tereddütler dile getiriliyordu.

Buradan anlaşılıyor ki, şapka ile namaz kılmaları için cemaate yapılacak nasihat ve tembihlerin hiçbir yararı olmayacağı, bundan dolayı, umumun baş açık olarak “yeknesak” kılmalarını telkin etmenin uygun olup olmayacağı soruluyor. Benzeri sorular diğer il müftülüklerince de yöneltilmiş ve kendilerine “yeknesak kılmaları” istikametinde cevaplar verilmişti. Bu olaydan yaklaşık dört ay önce baş açık namaz kılınması ile ilgili Manisa müftülüğünün bir yazısına Diyanet’in cevabı hiç de bu istikamette değildi.³¹ “Heyet-i müşaverece bittetik şapka hakkında heyet-i vekilenin ol babdaki kararnameyi ahkâmına ve baş açık namaz kılmak meselesi için Münyetü’l- Musallî ve Şerh-i Halebî’ye müracaat eylemeniz beyan olunur” (6 Teşrinievvel 341/1925). Cumhuriyet Arşivi’nde Bakanlar Kurulu Kararnameleri belgeleri arasında burada söz konusu olan metin bulunmamaktadır. Ancak başka bir belgeden hükümetin bu konudaki görüşünü öğrenmemiz mümkündür. Dâhiliye vekilinin 29 Teşrinisani 341 [1925] tarihli yazısında şu bilgileri okuyoruz:³² “Halkın umumiyetle şapka giydikleri şu sırada camilerde namaz kılanlardan bazılarının fes ve kalpak ve bir kısmının takye giymek ve bazılarının da başlarına mendil sarmak suretiyle gayet garip bir şekil ve manzara irae ettikleri ve halkın şu garip şekil ve vaziyette edayı salât eylemelerine saik olan esbab ve avamilin en ilmi vaaz ve irşada memur olan zevatın bu hususta uhdelere mürettep vazife-i irşadı ifa ettikleri ve bunlar tarafından namazın şekl-i edasında serpuşun hiçbir mevki-i mahsus olmadığı ve baş açık veya şapka ile edayı salât eylemekliğin manen hiçbir farkı bulunmadığının ve bilakis açık başla ibadet mana-yı hürmet ifade edeceğinin lisan-ı münasiple anlatılması keyfiyeti olduğu zevat-ı mumaileyhimin vezaif-i mevdualarını ifada gösterdikleri taallülden cesaret alan bazı mürtecilerin şapka aleyhinde gizlice ibraz-ı faaliyetten hali kalmayacakları bedihi bulunmasına mebni alakadar zevatın bu hususu teminen faaliyete sevkî esbabının istikameti lüzumu İstanbul müftülüğüne tebliğ edildiği... Bilumum müftülüklere tebligat ifasıyla halkın irşat ve tenvirine gayret olunması hususunun Diyanet İşleri Riyasetine emr ve işarına...”

²⁸ BCA, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kataloğu**, (DİBK), 051/ V.11.2.13.23.

²⁹ Bu “kalmamış” ifadesi dikkat çekicidir. ‘Önceleri “mahsur-ı şer’i” vardı da, artık şimdi kalmadı’, gibi bir anlam seziliyor. Açıkça “mahsur-ı şer’i yoktur” diyememiştir.

³⁰ BCA, **DİBK**, 051/ V.48–13.115.5.

³¹ BCA, **DİBK**, 051. V. 48–13.114.57.

³² BCA, **BKKK**,030.10/102.667.7

Hükümetin görüşü bu belgeden tam olarak anlaşılmalıdır. Buna göre, a) Halkın şapkayı umumiyetle kabul etmesine rağmen camilerde namaz kılarken şapka giymedikleri, b) bunun yerine fes, kalpak, takke veya mendille başlarını örttükleri, c) bu hallerin de hükümet tarafından “*garip bir manzara*” olarak kabul edildiği görülmektedir. d) Halkın bu şekil giyinmeyi tercih etmesinin sebebi de vaaz ve irşat ehlinin telkinleri sayılmakta, e) buna karşılık serpuşun, namazın edasında hiçbir belirleyici rolü olmadığı, yani baş açık veya şapka ile kılmanın hiçbir mahsuru bulunmadığı, f) aksine açık başlı ibadetin “*manayı hürmet*” anlamına geleceğinin uygun bir dille anlatılması emrediliyor. g) Din adamlarının bunları anlatmaması durumunda mürtecilerin şapka aleyhinde gizlice bazı faaliyetlerden geri kalmayacakları düşünülmektedir. ğ) Bu konular İstanbul müftülüğüne tebliğ edilmiş; halkın bu istikamette tenvir ve irşadı hususunda diğer müftülöklere de tebliğı için Diyanete gereken emrin verilmesi için hükümete yazılmıştır.

Bütün bunlardan sonra insanların dışarıda şapka giymeleri ve camiye gelince de “*terekli şapka*”larını çıkarıp açık başlı olarak namazlarını eda etmeleri teamül haline gelmişti. Ancak bu durumda da yüzyıllardır görülmeyen bir küçük mesele gündeme geliyordu: İnsanlar camiye girince başlarından çıkarmış oldukları şapkalarını nereye koyacaklardı? Zira özellikle kalabalık merkezlerin büyük mabetlerinde böyle problemler ortaya çıkmış ve insanlar milletvekillerine bunu nasıl halledeceklerini sormaya başlamışlardı³³. Bu sorular üzerine Şarki Karahisar mebusu Ali Sürûfî Bey bir takrir sunarak³⁴ camilerde pencere ve kapı kenarlarındaki ahşap kısımlara çiviler çaktırmak suretiyle şapkaların o yerlere asılmasını, bunun “*masrafsız*” bir yöntem olduğunu ifade eden bir teklifte bulunmuştu. Bu teklif doğrultusunda bir Bakanlık kararı veya Diyanet tamimi çıkıp çıkmadığını bilmiyoruz. Ancak Ali Sürûfî’nin “*masrafsız*” teklifi fikir olarak da biraz “*ucuz*” görülebilecek nitelikteydi. Zira kendisine ait üç-beş yüz yıllık tarihi eserleri veya evinde mobilyaları olsaydı, o eserlerin şurasına-burasına çiviler çakar mıydı? İşte merkezden taşra bu kadar görülüyor, meselelere bu kadar vâkıf olunuyordu. Biz burada devlet ve rejim anlayışımızın da iyi bir eleştirisinin yapılması gerektiğini düşünmekteyiz: Ülkenin her tarafında vatandaş şapkasını nereye asacağı gibi problemlerini merkezi hükümete sormak durumunda bırakılıyorsa, halka hiçbir konuda karar ve faaliyet alanı bırakılmıyorsa ve her şeyi devlete havale etmeye alıştırılmışsa, o ülkede halk içinden müteşebbis de çıkamaz, sivil girişimcilik de oluşmaz. Yönetim de şapkalarını nereye asılacağı ve benzeri çözümlerle uğraşmaktan fırsat bulup ülkenin gerçek gündemiyle ilgilenemez ve halka hizmeti birinci plana alamaz. Siyasal, demokratik, kültürel ve ekonomik açılardan kalkınmalar ona göre olur.

Tekrar konumuza dönersek, hükümetin halkı şapkaya alıştırmak için mali destek yollarına da başvurduğunu söylemeliyiz. Değişen elbise ve şapkaları alabilecek gücü olan insan o devirde gayet azdı. Elbisenin içini dışına çevirerek, yakasının yıpranan yüzünü ters döndürerek veya yıpranan yerlere yamalar vurdurarak insanlar bir giysiyi birkaç yıl giymek zorunda kalıyorlardı. Özellikle fakir ve bazı

³³ Burada devlet anlayışımızla ilgili bir durum görüyoruz. Bizde camide şapkasını nereye asacağına kadar her şeyi Ankara’ya soran, daha doğrusu buna alıştırılan, dolayısıyla kendisi hiç girişimde bulunmayan bireylerin ve bu kültüre göre bir devlet anlayışının varlığını görüyoruz. Öte yandan farklı bir devlet anlayışını gördüğümüz Kıbrıs’ta şapka konusundaki değişik bir uygulamayı aktaralım: Türkiye’de şapka inkılabı yapıncaya, Kıbrıs’ta da Müslüman çocukların okullarda şapka takıp takmamasına ilişkin gelişmeler üzerine oradaki İngiliz sömürge yönetimi bunu kendisinin görev alanı dışında saymış ve “bu gibi ahvale müdahale eyleminin hükümetin vazifesi olmadığını ve herkesin hür ve serbest ve istediğini giymekte muhtar” olduğunu bildirmiş, ne şapkadan yana taraf olmuş, ne de sarık veya festen yana; ancak Mektepler Komisyonu toplanarak “çocukların şapka giymekte serbest bulduklarına ekseriyetle karar vermiştir.” Bakz. BCA, **BKKK**, 030,10 / 106. 695. 47. Türkiye Hükümeti ise sokağın yanı sıra camide ve namaz esnasındaki kıyafeti bile kendisi belirlemek istiyor. Üstelik farklı başlıklar giymelerini “garip bir manzara” sayıyor, “intizam-ı eşkâli ihlal” edenleri camide hizaya getirmeye çalışıyor ve bütün bunlar “yeknesaklığı sağlamak için” yapıyor. Vatandaşın şapkasının nasıl olacağı ve nereye konulacağı gibi ayrıntılara kadar her şey merkezde belirlenince de vatandaşa öncelik ve hareket alanı kalmıyor. Bazıları şu hali bir siyasi garabet ve hiciv konusu olarak değerlendirebilir: Şapkamızı camide nereye asalım? Cevap veremiyorsak Ankara’ya soralım! Onlar her şeyi bilir!

³⁴ BCA, **BKKK**, 030,10 / 192.314.1.

geleneksel kıyafetlere alışkın olanlar aba, zıpka, şal, yemeni, harmani, abani vs. gibi giysi ve atkılarını kendi çevrelerindeki dokuyucu ve terzilerden temin ediyorlardı. Hatta bazı giyim kuşam eşyalarını birçok kişi kendisi imal edip giyiyordu. Bu demektir ki, insanlar, ortaçağın kendi kendine yeterli olmaya çalışan, içine kapalı üretim zihniyetini kırsal ve yoksul kesimlerde hala yaşatıyorlardı.

İşte bu insanlara, 'kendi ürettiğiniz, ucuz mal ettiğiniz, içinizden birilerine iş imkânı sağlayan, üstelik dininize ve geleneklerinize uygun olan -veya öyle sandığımız- giysileri bırakın, çağdaşlığa ve medeniyete uygun -veya bizim öyle kabul ettiğimiz- ancak para ile ve daha pahalı tedarik edebileceğiniz elbiseleri alın -ki kendi üreticileriniz de işsiz kalsın'- dediğiniz zaman karşınıza çıkacak engeller ve sorunlar sadece yeniliklere ve çağdaşlığa karşı çıkma eğilimlerinden ibaret değildir. Bu noktada eski üretim ağına mensup çok sayıda vatandaşımızın çıkarlarına darbe vuruyor, dolayısıyla onların da muhalefetine zemin hazırlamış oluyorsunuz³⁵. Nitekim konu devrin aydınlarının dikkatinden kaçmamıştır. Halide Edip'e göre, "Şapka kanununun Türkiye'de ilk önemli sonucu, zaten fakirleşmiş Türklerin aleyhine, Avrupalı şapka fabrikalarını zenginleştirmesidir."³⁶ Olayın gerçekten sosyo-kültürel, ekonomik, psikolojik ve dinî boyutları vardır. Bunu kısmen kavrayan o zamanki idare, memurların ucuz yollardan elbise ve şapka tedarikine yönelik tedbirler almıştır. Maliye bakanlığı, ileride maaşlarından kesilmek üzere bütün memurlara "elbise ve şapka avansı" vererek onları hem şapkaya alıştırmaya, hem de halkın ekonomik durumuna bir nebze katkıda bulunmaya yardımcı olmuştur. Bu konuda çıkan bir kararnamede şu ifadeler yer verilmiştir:³⁷ "Memurinin tebdil etmek zaruretinde buldukları kıyafetlerinin tanzimi için defaten sarfiyat icrasına vaziyet-i maliyeleri müsait olmadığından, ileride maaşlarından ceste ceste mahsubu icra edilmek üzere, kaftı miktar mebalîğın Maliye Vekalet-i Celilesince avans olarak itası ve ucuz fiyatla toptan elbise ve şapka tedariki, İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Eylül 341 (1925) tarihli içtimaında karargir olmuştur. Türkiye Reis-i Cumhuri Gazi M. Kemal."

Kısaca "şapka avansı" diye bilinen bu uygulamadan kimlerin faydalanacağı da bazı yazışmalara yol açmıştır. Özellikle din görevlilerinin şapka giyip giymeyecekleri ve bu avansı alıp almayacakları konusu üzerinde hükümet makamları ile diyanet ve müftülükler arasında bazı yazışmalar olmuştur. Müftü ve müsevvitlerin "memurin-i mülkiyeden" sayılmamalarından ötürü, önce onlara bu avansın verilmeyeceği inancıyla kurumlarda işlemler yapılmışsa da, daha sonra bu iki zümreye de şapka avansı verilmesi gerektiği belirtilmiştir.³⁸

Yukarıda halkın ekonomik olarak çok kötü durumda olduğunu belirtmiştik. Gerçekten bir takım elbisenin parasını bile taksitler halinde olsa da ödeyemeyenler çıkmış ve hükümet bu parayı -ki tamamı 50 lira idi ve bir yılda geri alınacaktı-³⁹ tam on beş yıl sonra bazı kişilerin ödeyemeyeceğine veya borçluları bulamayacağına karar verip bu alacağından vazgeçmek durumunda kalmıştır⁴⁰. Kararname

³⁵ Türk toplumunda böyle bir değişim söz konusu olunca, menfaatleri haleldar olan insanlar "Biz bu işten zararlı çıkarız, bu sebepten buna karşıyız" demezler. Çünkü Türkiye'de insanların şahsi çıkarlarını milli ve toplumsal çıkarların önüne koyması ayıplanacak sanılır ki bu sanı pek de yersiz değildir. Böyle bir eğilim vardır. Matbaa olayında mutazarrır olan hattat ve müstensih takımı, Nizam-ı Cedit'te Fransa'dan getirilen asker giysilerinden dolayı batma noktasına gelen kumaşçı ve terzi esnafı ve diğer reformlarda türlü sebeplerden zarar gören esnaf hiçbir zaman ekonomik zararlarını gündeme getirmemişler; kendilerine herkesin destek vereceği bir kutsal değeri imdada çağırılmışlardır. Bazı toplumlarda kutsal değer din, bazılarında ise falan ideoloji veya filan prensipler olur. Dolayısıyla biz bunu sadece din istismarı ve şapkaya bu açıdan bir muhalefet sayma eğiliminde değiliz. Bunu Türk toplumunun bir sosyo-ekonomik tavrı olarak değerlendirebiliriz. Bu tavrın içinde dini saikler de vardır. Ancak tepkiyi güçlendiren din dışı sosyo ekonomik muhalefet olmuştur.

³⁶ Halide Edip, "Türkiye'de Diktatörlük ve Reformlar" (Çev. Mehmet Özden), *Türkiye Günlüğü*, S. 37, Kasım-Aralık 1995, s.120. İstiklal Harbi'nin Halide Onbaşı'sı bu yazıyı Amerika'da iken yazmıştır. Adnan Adıvar'ın veya kendisinin sistemle yaşadığı bazı problemlerin bu yazının muhtevasına bir katkısı olmuş mudur? Bilemiyoruz. En azından Türkiye'ye döndükten sonra bu konuda bir açıklama yapıp yapmadığını bilmek isterdik.

³⁷ BCA, **BKKK**, 030.18.1.1 / 015.61.2; **BKKK**, 030.18.1.1 / 16. 69,1

³⁸ BCA, **DİBK**, 051 V 45/ 13.110.28; **DİBK**, 051 V 11/ 2.13.20.

³⁹ Aybars, s. 336

⁴⁰ BCA, **BKKK**, 030.11.1 /137.8.9.;**BKKK**, 030.18.125/48. 1934; **BKKK**,030.18.1.2/43.15.13 ve daha başka örnekler vardır.

ve yazılarda “şapka ve elbise avanslarından mürur-ı zaman dolayısıyla tahsil edilemeyen...lira...kuruşun borçlulardan takip ve tahsiline kanuni imkan kalmadığından eşhas zimeminden tenzili..” uygun görülmüştür. Halkı şapkaya özendirmek için 1925 de verilen bu bir maaşlık avansın geri ödeme hesapları 1940 yılında bakanlar Kurulu kararlarıyla bu şekilde kapatılmıştır.

Şapka hadisesinde devletin ve halkın karşılıklı konumlarını açıklayan başka bir belgeyi şimdi kamuoyunun dikkatine sunuyoruz⁴¹. Kütahya valisi Sedat Erim’in Dâhiliye Vekâleti’ne yazdığı bir yazıdaki şu olay çok manidardır: Aslanapa nahiye müdürü ile karakol komutanı olan bir onbaşı köyleri teftişe⁴² çıkarlar. Terziler Köyü’nde on sekiz – yirmi yaşlarında İsmail adında bir gencin başında “*boncukla işlenmiş terlik*”⁴³ gören müdür, terliği delikanlının başından zorla alıp yırtmış ve yere atmıştır. İsmail bu beklemediği olay karşısında, yerden yırtık terliği alarak yine başına geçirmiş, müdür de askerleri yardıma çağırarak terliği aynı şekilde alıp yere atmaya çalışmış, ancak bu kez direnen genç bıçağını çıkararak oradakilere meydan okumaya yeltenmiştir. Bu sırada köydeki diğer delikanlılar da onun yardımına koşmuşlar; arkadaşlarını müdürün elinden almışlardır. Bu gelişme üzerine müdür ve jandarma onbaşı diğer köylerdeki bekçi ve korucuları ve ayrıca takviye olarak da nahiyeden askeri birlikleri çağırılmışlardır. İş bu kadarla da kalmamış, haber vilayete aksedince vali ve merkez bölük komutanı “*kuvvetli bir müfreze ve otomobil ile vaka yerine*” intikal etmişlerdir. Kısa zamanda “İsmail ve suç ortakları” civardan toplatılmıştır (31.3.1936).

Mahallinde yaptığımız araştırmada bu olay yaklaşık olarak köylüler ve İsmail’in yakınları tarafından da doğrulanmıştır. Söz konusu İsmail’e yardımcı olan kişinin köy eşrafından Hakkı Okur olduğunu ve İsmail’in yere dağılan boncukları toplamak için terliği yerden alıp sonrasında evden dışarı kaçtığını, Hakkı’nın nahiye müdürüne “siz buraya bizi terbiye etmeye mi geldiniz?” diye bağırarak bir tokat attığını köy halkından öğrenmiş bulunuyoruz. Tokatı yiyen müdürün vilayetten yardım çağırması üzerine, gelen birlikler gençleri aramışlar, bilahare teslim olan gençlerden Okur iki ay mahkûmiyet almış, ancak İsmail beraat etmiştir.⁴⁴

Vali olayı yorumlarken, a) “*hükümet mümessiline ve kuvvetine karşı bir taarruzun vaki olması*”, b) “*kanun ve hükümet emirlerine karşı hâlâ hareket edilmeyi mülayim ve muvafık görme kanaatinde bir kütlenin bulunduğu*” na dikkat çekmiştir. Anlaşıldığına göre vali, gençlerin delikanlılıktan kaynaklanan halini ve köylülerin bu hali mülayim ve muvafık görme eğilimlerini “devlet güçlerine karşı bir taarruz” olarak kabul etmiş ve bunları, devleti koruma refleksi içinde kalarak suçlamıştır. Ancak nahiye müdürünün, halka karşı tavrında ona göre hiçbir yanlışlık yoktur. Üstelik köylülerden aldığımız bilgiye göre, söz konusu müdür köye resmi bir görev için gelmiş değildir; Kusun isimli bir akrabasını ziyarete gitmiştir. Burada, misafir olarak gittiği köyde insanların izzetinesiflerini rencide eden bir işgüzar jakobene karşı bir efenin tepkisinin söz konusu olduğu değerlendirilmesi de yapılabilirdi.

Bir “*boncuklu terlik*” yüzünden köy korucularının, nahiye ve ilçe jandarma müfrezelerinin, hatta ildeki jandarma merkez komutanı ve askerlerinin ve nihayet valinin seferber olduğu Lilliputlar ülkesindeki gibi⁴⁵ bir sorunla karşılaşmış bulunuyoruz. Tabii her zaman olduğu gibi “mehabetli” devlet güçleri muzafferane bir şekilde “suçluları” evlerinden ve kırsal kesimde saklandıkları yerlerden çıkararak toplamış ve adalete teslim etmiştir.⁴⁶

⁴¹ BCA, BKKK, 030,10 /128.923.10.Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya’nın Başvekâlete yazdığı 1.4.1936 tarihli yazı ve eki.

⁴² Köyde yaptığımız sözlü tarih araştırmasından anlaşıldığına göre, müdür köye teftiş için değil, yakını olan bir kadını ziyarete gittiğinde bu olay gerçekleşmiştir.

⁴³ Terlik, bazı yörelerde başa giyilen, pamuk veya ketenden mamul, terlemeyi önleyecek şekilde hafif ve delikli bir yöresel baş giysisidir.

⁴⁴ Olay hakkında hala köyde yaşayan tarafların torunlarından aldığımız bilgiler arşivimizdedir.

⁴⁵ Gulliver’ in maceralarını herkes bilir. Orada küçük adamlar (Lilliputlar) ülkesinde toplumlar çok önemsiz bahanelerle birbirleriyle savaşırlar.

⁴⁶ Burada Aziz Nesin’ i hatırlıyoruz, “Üniversite Heyetinin Bir Köyde Sosyolojik İncelemesi” **Sosyalizm Geliyor Savulun**, İst, 1968, s.163–177’ de devlet görevlilerinden kaçan bir köy halkının nasıl dağlara sığındığını, oraya da üniversitelilerin sosyolojik bir araştırma için geleceklelerini duyunca “devletliler” geliyor sanan

Zamanın valisinin ve köydeki mağdurların şu anda yaşayan yakınlarının bildirdiği kadarıyla böyle cereyan eden hadise hakkında Ankara'nın ne düşündüğüne gelince, halka sosyal bir varlık olarak bakamayan bu küçük yöneticilik örneği karşısında, devrin işçileri bakanı Şükrü Kaya, tam olması gerektiği gibi bir devlet adamı ciddiyetiyle durarak bize Ankara'da yöneticiler olduğunu göstermiştir. Bakana göre, "*vakada nazar-ı itibara alınması lazım gelen uygunsuzluklardan biri, hatta başlıcası ve vakanın hakiki müsebbibi doğrudan doğruya Nahiye Müdürü ve onun her haysiyetli adamı isyana sevk edecek olan akılsızca ve hakaret-amiz hareketidir... Salahiyetlerini suiistimal ederek halka hakaret ve zulüm ettiğinden dolayı Nahiye Müdürü derhal vekâlet emrine alınmalı ve hakkında tahkikat yapılarak mahkemeye verilmelidir. Halka ve memurlara karşı böyle hareket etmiş olan bir idare isyanı eliyle hazırlar.*" Yazının devamında bakan meselenin adliyeye intikal ettirildiğini bildiriyor⁴⁷. Görüldüğü gibi çağdaşlığın anlamı, yöneticilerin tavrına ve zihniyetine göre farklı oluyor. Halide Edip bu konuda şunları yazmıştır: "kanunu uygulayanlardan gerçekte daha çok batılı olan sokaktaki insanlar arasındaki bireylerin muhalefeti, şapka giymeye itirazdan ziyade yaralanmış bir izzet-i nefse işaret ediyordu"⁴⁸. Devlet ve "*devletlü*" korkusu böylece oluşmuş ve nesilden nesle anlatılır olmuştur. İşte Atatürk bu korkunun oluşmaması için sosyal bünyeyi (halkı) bu değişime hazırlamayı amaçlıyordu. Ancak maalesef bazı "kraldan çok kralcılar" Atatürk ve Şükrü Kaya gibi düşünememişler, insanları "isyana sevk edecek olan akılsızca" uygulamalar yapmışlardır.

Bu bilgiler üzerine düşününce tarihteki devlet anlayışımızı hatırlıyoruz. Hoca Saadeddin'in aktardığı bir konuşmada Osman Gazi, "*itaat kapısını kapamamak için*" halka zulüm edilmemesini tavsiye ediyor⁴⁹. Burada Bakan'ın "*her haysiyetli adamı isyana sevk edecek akılsızca hareket*" den kaçınılması eğilimi ve Osman Gazi'nin "*itaat kapısını kapamamak*" tavsiyesi devam eden bir devlet geleneği olarak değerlendirilebilir. Zira reyanın isyan etmemesine ve itaat etmesine yarayacak kadar adalet anlayışı açıkça tavsiye ediliyor. Ancak tarihte demokrasinin bulunmadığı çağlarda adaletin bu kadar olsun korunması yine de ileri bir devlet anlayışı sayılabilir. Fakat Cumhuriyet dönemindeki söz konusu tavır gerçekten manidardır. O dönemde bu baskıcı tutum ve anlayışın yaygın olduğuna dair elimizde birçok bilgi ve belge mevcuttur. Ağaoğlu Ahmet'in naklettiği o devrin anlayışını hicveden bir konuşmada "*Devlet mehabetli ve güçlü olmalı, halk devletten korkmalı*" tezlerini savunan bir memura şu cevap veriliyor:⁵⁰ "*Hep o saltanat, haşmet, mehabet tavrı, hep aynı azamet ve ceberut edası!... Vazifelerini ahalinin rehberi olmaktan ziyade, karşısına çıkmış bir set gibi telakki eden*" bu memurlar ve devlet anlayışı "*kendilerini ahali üzerinde birer Firavun olarak görmemelidirler.*" Zira bu tavır "*Bab-ı Ali'nin ve saltanatın ruhlarda bıraktığı izlerdir. Biz Cumhuriyeti, o izleri güçlensin diye kurmadık. O izler silinsin diye kurduk.*" Anlaşılan bürokrasi bu ülkede sultandan daha çok sultancı mantığını her zaman sürdürmüş ve değişikliklere daima direnmeye çalışmıştır.

Şapka inkılâbı Cumhuriyet'in en sembolik icraatıdır. Nihayet başka zamanlarda moda olarak toplumların kendiliğinden yaptıkları bir kıyafet değişimi yapıyorsunuz. Başlığınızın sadece fiziki şekli değişiyor. Ancak bu mesele tarih boyunca da hep sembol olarak algılanmış, insan başlığı(sarık) mezar taşlarına kadar dinin göstergesi olarak nakş edilmiştir. Bugün hiçbir Hıristiyan topluma mezar taşlarındaki haç şeklini değiştiremezsiniz. Falih Rıfki'nin yazdığı gibi bir şapkanın asıldığı yeri saatlerce temizleyen, dezenfekte edercesine silen Müslümanların bulunduğu veya başında fes olduğu halde çok başarılar kazanmış bir kurmay subayı fesinden dolayı ciddiye almama eğiliminde bulunan bir çağdaşlık anlayışının bulunduğu bir dünyada insanlara başlık değiştirmek kimine göre gereksiz,

köylülerin o köyden de tekrar nasıl kaçtıklarını, "ünfürsete"nin kendilerine ulaşmaması için düşündükleri çareleri hicveden hikâyesi bizim "boncuklu terlik" vakasının müsebbipleri ve benzeri tiplerden dolayı yazılmış gibidir. Nakleden: Çetin Yetkin, **Türk Halk Hareketleri ve Devrimler**, İst., 1984, s.254.

⁴⁷ BCA, BKKK, 030,10 /128.923.10.

⁴⁸ Halide Edip, aynı yerde.

⁴⁹ Hoca Sadettin Efendi, **Tâcû't-Tevarih** c.I, Kültür Bakanlığı yay, Ankara, 1992, s.44.

⁵⁰ Ağaoğlu Ahmed, "Cephe Arkasında" **Hâkimiyet-i Milliye**, 24 Şubat 1922. Aynı konuda tartışmalar yazının **Gönülsüz Olmaz**, (Zeybek Basımevi Ankara, 1941)adlı eserinde de yapılmaktadır.

kimine göre zor ve hatta kimine göre zararlıydı. Bu farklı görüşlerin yanında biz bunu sembolik bir değişiklik olarak görüyoruz. Nitekim bugün insanlık başlığı eğer meslek icabı bir üniformaya mecbur değilse sadece soğuktan veya güneşten korunmak için giymektedir. O halde böyle sembolik bir nesneyi halka kabul ettirmek için, bunu bir hayat memet meselesi olarak, zorlamalara başvurmak yerine, medeni dünyada bunun gibi giysilerin olduğunu ve medeni âlemle aynı kıyafetleri kullanmamız gerektiğini çok farklı ve türlü metotlar kullanarak halka benimsetmemiz gerekiyordu. Nitekim Atatürk, Kastamonu ve İnebolu'dan başlayarak bunu yapmıştır. Daha sonra Atatürk karşılamaları ve diğer bayram ve merasim günlerinde şapka takmayanların törene alınmaması da böyle bir teşvik amacıyla yapılmıştır. Dini telkin ve irşadata önem verilmesi, şapka avansı yoluyla halka mali destek sağlanması ve avans taksitlerini ödemeyenlerden borcun kalan kısmının silinmesi halkın bir sosyo-psikolojik varlık olarak algılandığının göstergesidir. Bunlar olumlu örneklerdir. Ancak özellikle son belgemizde anlatılan trajikomik “*boncuklu terlik*” vakası yüzünden devletin sivil ve asker güçlerinin seferber edilmesi ve buna sebebiyet veren nahiye müdürünün işgüzarlığı ve devleti masrafa sokması olumsuz bir örnektir. Bu örnekte, halkı bir sürü, kendilerini de çoban sanan doğu devletlerinin despot anlayışını görüyoruz. Neyse ki Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya, o devre göre oldukça demokrat sayılabilecek bir bakış açısıyla olaya el koymuştur.

İŞTE O DÖNEMDE, BASKICI DEVLET ANLAYIŞI İLE KISMEN DAHA DEMOKRAT ANLAYIŞLAR ARASINDA MÜCADELE BÖYLECE SÜRÜP GİDİYORDU. ÜLKEYİ TEK MERKEZDEN YÖNLENDİRİLECEK İNSANLARIN YAŞADIĞI BİR YER GİBİ GÖREN BİRTAKIM KİŞİLER HALKIN KÖYLERDE, DAĞLARDA, CAMİLERDE VE EVLERİNDE TEK TİP (YEKNESAK) GIYDIRILMESİNİ ÇAĞDAŞLIK VE UYGARLIK SANIYORLARDI. BU İKİ ANLAYIŞTAN BİRİ, HALKI HİSLERİ, SEVGİLERİ, KÜLTÜRÜ, CEHALETİ VE İMANIYLA BİR REALİTE VE SOSYAL VARLIK OLARAK GÖRÜYOR VE DAHA ANLAYIŞLI YAKLAŞIYOR; DİĞERİ İSE, İNSAN CEMİYETİNİ ZORLA “**MUTLAK TEK İYİ**” YE DOĞRU YÖNLENDİRİLMESİ GEREKLİ OLAN KİŞİLERDEN MÜREKKEP BİR SÜRÜ OLARAK KABUL EDİYORDU. BİRİNİN ANLAYIŞI HALKIN SEMPATİSİNİ ÇEKERKEN, DİĞERİ HALKI KARŞISINA ALMIŞTIR. BU İKİLİDEN, ANLAYIŞLI VE KISMEN DAHA DEMOKRAT OLANLAR SİSTEME DAHA FAZLA HÂKİM OLSALARDI, HERHALDE ATATÜRK'ÜN İŞİ DAHA KOLAY OLUR VE İSTİKLAL MAHKEMELERİNE DAHA AZ İŞ DÜŞERDİ. BU DA DAHA AZ İNSANIN ASILMASI VE İNKİLÂPLARIN DAHA ÇOK VE DAHA KOLAY BENİMSENMESİ DEMEK OLURDU. NİTEKİM KIBRIS'TA BÖYLE OLMUŞ, İNGİLİZ MÜSTEMLEKE İDARESİ “ŞAPKA GIYMEK VE GIYMEMEKTE HERKESİN MUHTAR” OLDUĞUNU BILDİRMİŞ VE BİR ZORLAMAYA VEYA YASAKLAMAYA İZİN VERMEMİŞTİR. NETİCEDE ORADA İNKİLÂPLAR KAZANMIŞ, BUGÜN KIBRIS TÜRKLERİ ARASINDA ŞAPKADAN YANA BİR ENDİŞE GÖRÜLMEZ OLMUŞ, FES VEYA SARIK TAKAN DA KALMAMIŞTIR. TÜRKİYE'DE DE ATATÜRK'ÜN VE ŞÜKRÜ KAYA'NIN ANLAYIŞLI VE SOSYO-PSIKOLOJİK YÖNDEN HASSAS TAVIRLARI DİĞER YÖNETİCİLERDE DE BULUNSAYDI ŞAPKA ETRAFINDAKİ ŞÜPHELER ORTADAN KALKAR VE HALKIN ALIŞMASI DAHA TEZ ELDEN SAĞLANIRDI. EN AZINDAN ŞUNU SÖYLEYEBİLİRİZ: BİR BONCUKLU TERLİK YÜZÜNDEN HALKA SAVAŞ İLAN EDER GİBİ, KÖYLERE VE DAĞLARA MÜFREZELER ÇIKARTIP MİLLETİ KARŞILARINA ALMALARINA GEREK KALMAZDI.